

Petra Dobruská, Martina Kubátová

Bystrany versus Chánov

(Slovensko a Česko – co je společné a co je jiné)

V roce 2003 jsme měly možnost navštívit dvě místa, kde žijí slovenští Romové. První z nich byl Chánov, který leží v Ústeckém kraji v ČR, a druhé byly Bystrany, nedaleko Spišské Nové Vsi v SR. Do Chánova jsme jely třikrát, vždy pouze na jednodenní návštěvu a ve dvou. V Bystranech jsme strávili spolu se spolužáky z romistiky týden.

proč obě místa srovnáváme?

Obě místa jsme navštívily vůbec poprvé a krátce po sobě. Velice na nás zapůsobila. Z obou míst máme zatím pouze první dojmy, které se pokusíme popsat. Po krátkém zamyšlení nad pobytem v obou lokalitách jsme narazily na mnoho stejných a přece odlišných jevů, které nás také dovedly k myšlence pozorovat je dále. Ale hlavně tato dvě místa srovnáváme, protože tu

žijí „stejní“ lidé. Mnoho Romů z Bystran často mluví o svých příbuzných v Čechách a dokonce i přímo v Chánově.

Na obou místech žijí převážně slovenští Romové, ale jejich životní podmínky jsou vlivem historického a kulturního vývoje odlišné. Chánov je „slavné“ české ghetto, ale Bystrany jsou mediálně neznámou osadou, už možná proto, že jsou jednou z mnoha osad na Slovensku. Na první pohled na nás Chánov zapůsobil uzavřenou prázdnotou, která se jen pomalu rozplývá. Je zde spousta lidí na ulici, ale nikdo jakoby nejeví o nic a nikoho zájem, zejména ne o nově příchozího gádže. Dokonce ani děti ne. Možná je to proto, že chánovské sídliště navštěvují pouze policisté, sociální pracovníci, novináři a s těmito osobami nemívají Romové dobrou zkušenost. Ke každému zaujímají a priori odtažitý postoj. V Bystranech je všechno jinak. Osadou nelze projít bez přátelského dialogu či pozvání na kávu nebo na pořádný oběd. Chánovem lze tedy chodit křížem krážem a nikdo s vámi ani nemusí promluvit. Nicméně o vás, stejně jako v osadě, všichni dávno vědí. V Chánově jsme ani nestačily odpovědět na položenou otázku, odkud jsme. S odpovědí nás předběhl chlapec, kterého jsme dosud neviděly. V Bystranech, pokud jsme někoho hledaly, stačilo říct jméno, popř. krátký popis a hned jsme věděly, kde je, co dělá a co jedl. Tomu se u nás prý říká „romské rádio.“

bydlení:

Chánov je pravděpodobně jedno z nejhorších sídlišť u nás, několik panelových domů na okraji města je v zoufalém stavu. Skrze některé domy vidíte na krajinu za sídlištěm. Všude kolem se povalují odpadky, některé domy jsou podmačené a celý objekt je smutně šedý. Tím, že si vás lidé tolik nevšímají, máte více času si prostor dobře prohlédnout a emoce, které ve vás vyvstanou, asi nebudou příliš pozitivní. Způsob bydlení v Bystranech je odlišný. Osada je tvořena třemi řadami domků, od dřevěných chatrčí až po solidní dvoupatrovou rodinnou zástavbu. V Bystranech jsou také dvě bytovky, které mají obdobný ráz jako bytovky v Chánově. Téměř za každým domem je umístěn suchý záchod. V Bystranech ani na chánovském sídlišti neteče teplá voda, a proto jsou hygienické podmínky obdobné.

první kontakt:

Navázání prvního kontaktu bylo velmi odlišné. Zatímco v Chánově jsme bloudily ulicemi a pokoušely se horko těžko navázat komunikaci, nejprve s dětmi, a poté i s dospělými, v Bystranech šlo všechno hladce. Situaci jsme měli ulehčenou tím, že právě probíhala zkouška jednoho z bystranských tanečních souborů, na kterou jsme byli pozváni. Přišli jsme do kulturního domu a ihned nám byly nabídnuty všechny židle a lavičky. Když v průběhu vystoupení jedna lavička pod váhou dvou spolužáků praskla, atmosféra se návalem smíchu

rychle uvolnila. Naše zjevné nadšení z vystoupení souboru vyvolalo o to větší snahu tanečníků a hudebníků. Na závěr jsme byli i my vyzváni na podium, abychom předvedli naše „umění“. Všichni jsme se viditelně styděli a trapně schovávali jeden za druhého. Nakonec jsme zazpívali *Ušti mamó* a tato písnička se stala hymnou pobytu. Ani nevíme jak, ale najednou na pódiu stáli úplně všichni ze sálu a společně jsme tancovali, zpívali a opravdu se skvěle bavili. Ke komunitnímu centru, ve kterém jsme bydleli, jsme se nevraceli jako velká oddělená skupina, ale v malých hloučkách s novými kamarády.

jazyk:

Po úvodním hromadném vstupu přímo do osady jsme se začali postupně rozptylovat do jednotlivých rodin. Naše pětičlenná dívčí skupina se usídlila v hudební rodině u Rybany, v horní části osady. Nejprve jsme přijaly pozvání na kávu od její nevěsty – *terňi borri*. V domku byla vzápětí téměř

celá rodina a všichni se s námi bavili a převážně romsky. Během týdne jsme si všimly drobných dialektních rozdílů, např. v lexikální oblasti upřednostňovali tato slova: místo pro nás běžnější *sas* (byl) užívali *has*, *te asal* (smát se) – *te hasal*, *e bertena* (vězení) – *e herešta*, ve výslovnosti jsme zaznamenaly změnu *d* v *dž* [*džives*–*džives* (den)], *t* v *č* [*pačiv*–*pačiv* (úcta), *buti*–*buti* (práce)] dále více užívali *upre* než *opre* (nahoru) a *hi* – ano. V Bystranech je romština běž-

| V Bystranech
Foto P. Dobruská. |

| Bystrany.
Foto P. Dobruská. |

ným komunikačním jazykem a vyjadřování ve slovenštině je pro dospělé, natož pro děti ne-přirozené. Často jsme se setkaly s tím, že mluvčí přecházel spontánně ze slovenštiny do romštiny, ve které hovor pokračoval. Pokud jsme mluvily česky či slovensky, tak nám předškolní děti v podstatě nerozuměly. V Chánově je naopak komunikačním jazykem, alespoň dle naší zkušenosti, čeština. Romštinu jsme slyšely jen zřídka, ale nemůžeme říct, že by ji místní Romové neznali. Podle jejich slov své děti romsky učit nechtějí, k ničemu jim prý romština není. Znatelný odklon od romštiny je vidět i v tom, že o sobě často mluví jako o Cikánech, kdežto bystranští jako o Romech. Bystranští si většinou romštiny cení a považují ji za vlastní, ničím nenahraditelný jazyk. Když jsme si jeden večer povídali o romštině a učili se nová slova, tak jsme najednou zaslechli: „Teď když vám to vysvětluji, tak si uvědomuji, jak je ta romština krásná.“

I naše malá znalost romštiny budila v osadě velký zájem a snaha v ní komunikovat byla oceňována a podporována ze všech stran. Což nám pomohlo se rychleji zbavit studu a obav z našeho projevu, kterým jsme Romy občas i pobavili. V Chánově lidé věděli, že se učíme romsky, ale nikdo na nás ani po naší výzvě romsky nepromluvil.

vnitřní členění:

V průběhu týdne, s rozvíjející se vzájemnou důvěrou, se prohluboval obsah komunikace a dozvídali jsme se mnoho zajímavých informací. Jak z hlediska romistického, tak z hlediska vztahů a postavení lidí i rodin v osadě. Zjistili jsme, že osada je pravděpodobně rozdělena na dvě části, a to jak ekonomicky, tak i rodově a územně. Osadu tvoří několik velkých rodin s příjmeními Horváthovi, Žigovi.... Na obou místech žijí slovenští Romové, ale v Chánově jsme se dozvěděly, že zde žijí i Olaši, kteří sem byli – stejně jako ostatní – sestěhováváni bez ohledu na interetnickou odlišnost.

co jsme se dozvěděli?

Při večerním povídání v Bystranech jsme vyslechly mnoho zajímavých příběhů o *mulech* (přízracích mrtvých), léčebných praktikách, *jakhendar* (uhranutí) a dalších zajímavostech, o postojích k romštině, majoritě a majority k nim, o nezaměstnanosti, emigraci, škole...

škola:

Škola je v Bystranech etnicky oddělena. V romské škole se vyučuje dvoufázově. Polovina chodí dopoledne a polovina odpoledne. Podle našich informací se zde učí jako cizí jazyk pouze ruština. Do základní školy na chánovském sídlišti chodí také pouze romské děti. Je zde možnost individuální výuky dle osnov zvláštní školy.

emigrace:

Emigrace je jak v Chánově tak i v Bystranech častým a diskutovaným tématem. Chánovští jezdí především do Anglie, bystranští do Holandska či Belgie. Po pravdě řečeno všichni usilují dostat se na západ. Bystranští mluví i o odchodu do Čech, které vidí ve vztahu k Romům často idealisticky. Někdy však na základě své pozitivní zkušenosti. Např. ředitel ostravské základní školy vřele uvítal jednu romskou maminku z Bystran a podal jí ruku,

a stejně tak i učitelky, což se jí na Slovensku nikdy nestalo. Takovou zkušenost však nelze generalizovat. Na své zkušenosti ze zahraničí jsou všichni patřičně hrdí a shodně s chánovskými mluví o výrazně menším členění lidí dle etnik. Shodují se také v touze emigraci zopakovat.

| Foto P. Dobruská. |

nezaměstnanost:

Nezaměstnanost je v obou místech velmi vysoká, a to nejen mezi Romy, ale také v majoritní společnosti. V Bystranech se však dají objevit tradiční řemesla – výroba košíků, košťat, či jiné ruční práce z provazů, několik rodin se živí hudbou. O prostituci či drogách se tu neví, v Chánově bohužel ano. To, že kolem vás projde chlapec se sáčkem u úst, je tu bohužel běžné a ani prostituce tu není tabu. Na chánovském sídlišti nastal velký úpadek nejen tradičních řemesel, ale i romské kultury jako celku. Nemalou vinu na této situaci má čtyřicetiletá asimilační politika státu, pod jejíž tíhou romská kultura uvadla.

postoj majority:

Postoj k Romům je v obou místech přinejmenším otažitý. Místní majoritní skupina je v Bystranech v menšině, a tím možná trpí nejvíce. Nejeví zájem o vzájemné sblížení a obohacení. Romové často vyjadřovali přání: „Kéž by místní gadžové byli jako vy.“ Mínili tím hlavně to, že jsme byli ochotni s nimi komunikovat a přijmout jejich pozvání a pohoštění. Oddělenost skupin můžeme demonstrovat těmito zážitky:

V restauraci mají přepážkou oddělené místo pro Romy a Slováky. V druhé restauraci postoupili dál a oddělili i skleničky na panáky. Na hřišti se nás paní ptala, proč tam jsme, a na

| Dům na chánovském sídlišti.
Foto P. Dobruská |

naši odpověď, že se chceme učit romštinu a poznat místní Romy odvětila: „To my teda nechcem.“ V prodejně potravin paní prodavačka vyjadřovala zjevné nepochopení nad tím, že v osadě jsme, mluvíme s Romy a dokonce s nimi i jíme. Neustále nám říkala, že nás lituje, že to musí být hrozné, že i oni to mají s nimi těžké. Naše nadšení ze všeho romského zůstalo nepochopeno. Vše vyvrcholilo tím, když nás šla polovina osady vyprovodit na autobus a rozloučit se s námi. Romové nás na zastávce varovali, že máme jít od nich nebo nám autobus nezastaví. Zastavil, avšak ne nám, ale dvěma gádžovkám, které stály před námi. Když řidič viděl velkou skupinu Romů kolem autobusu, byl přinejmenším překvapen, tak jako všichni cestující. A když nás pak ještě viděli téměř všechny se slzami v očích, s pohledy upřenými právě na onu skupinu...

Negativní vztah s majoritou se shodně odráží i v lékařské péči. Jako kdyby mluvil jeden člověk,

když jsme v Chánově i v Bystranech slyšely stejný příběh o odtažitosti lékaře k pacientovi jen proto, že je Rom či že je s Chánova. Tato skutečnost je o to horší, když se jedná o malé děti. V Mostě mají dokonce oddělené pokoje pro romské rodičky.

postavení ženy:

Postavení ženy je v některých rodinách v osadě moderní, avšak lze zde nalézt i mnoho tradičních projevů. V „naší“ rodině jsme našly učebnicový příklad *terňi bori* – nevěsty, která vykonávala vše tak, jak to zřejmě bylo za starých časů. Její tchyně na ni byla velmi pyšná. Když jsme ji sledovaly a uvědomily si, že je o několik let mladší než my, má jedno dítě, je těhotná a vykonává automaticky skoro vše v domácnosti, obdivovaly jsme ji a docela jsme se samy za sebe styděly.

postoj k mužům:

Postoj k mužům je nutné již předem vymezit. Ke stejně starým chlapcům je dobré si udržovat odstup. V podstatě jsme příliš nevěděly, jak jednat se staršími muži, a tak jsme to řešily intuitivně, což se nám dařilo, rozhodně se osvědčilo velmi zdrženlivé chování. Vztah ženy k muži

je uctivý a je to právě muž, který vztah i komunikaci započne, vede i ukončí. Komunikace se ženami je zde mnohem snazší a pro dívku vhodnější. Žena se od žen mnohem víc dozví. V Chánově s námi navázaly bližší kontakt také pouze ženy.

každodenní život:

Kulturní život je v osadě pestrý. Jsou zde dva tradiční taneční soubory – horní a dolní. V naší rodině se také velmi často tancovalo a zpívalo, tak jako všude. Lidé se tu více společně radují, a tím možná zapomínají na své všední problémy. Nedílnou součástí každého dne je vaření, na kterém jsme se po pár dnech podílely i my. Chtěly jsme se naučit nějaká tradiční romská jídla jako *marikla* (placky), *haluški* (halušky), *pišot* (plněné taštičky), *goja* (plněná střeva) a *beluša* (koláčovité placky). Vaření bylo zajímavou zkušeností pro obě strany. Zjistily jsme, že jsme všechny nešikovné, a jen si tak potvrdily, že Romky jsou skvělé kuchařky. Jak se vaří v Bystranech pišot, vám prozradí paní Irenka Horváthová.

Pišot

So kampil:

hrubo jaro
o gruli
e tatarka
o lonoro

Sar te tavel:

Le jarestar keren o chumer. Čhiven o jaro andro čaro, čhiven andre paňi the ušanen avri. O gruli thoven andre aver piri te tađol. Sar hine tade, tlučinen len, thoven te šudrol o gruli. O chumer rozvaľkinen pro sanes, keren lestar kerekica u rakinen andre o gruli. Paľis oda prebandaren u pal o agora zakikiden. Thoven te tađol andro londardo tađardo paňi. Akor hin tade, sar plovinen upral o paňi, kikiden avri u čhiven upral e tatarka.

Plněné taštičky

Přísady:

- hrubá mouka
- brambory
- tatarská omáčka
- sůl

Postup:

Do mísy nasypete mouku, přidejte vodu a vypracujte hladké těsto. Do hrnce dejte vařit brambory. Uvařené brambory rozšťouchejte a nechte vychladnout. Mezitím na vál nasypete mouku a z vypracovaného těsta vyválejte tenkou placku. Z placky vykrajujte větší kolečka a dejte na ně přiměřené množství brambor. Každé kolečko přehněte a na obvodu prsty slepte. Taštičky dejte vařit do osolené vroucí vody. Po té, co vyplavou na hladinu, jsou hotové. Podávejte je s tatarskou omáčkou.

a jak na to vše vzpomínáme?

Celkově můžeme říci, že nás bystranská osada vzala více za srdce. Tím se však nevzdáváme další návštěvy Chánova, kde si pomalu vytváříme určité zázemí, a věříme, že romistické poklady zde teprve nalezneme, ale musíme po nich více pátrat. Uzavřenost místních lidí a výrazně odlišné emoce, které v člověku vzniknou oproti návštěvě v osadě, jsou možná příčinou toho, že je Chánov opomíjeným a možná i zavrhováním místem.

Petra Dobruská a Martina Kubátová
II. ročník romistiky

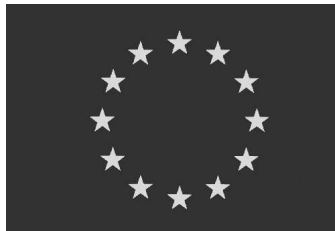
Zusammenfassung

Petra Dobruská, Martina Kubátová: Bystrany versus Chánov. (Tschechien und die Slowakei – Gemeinsames und Trennendes)

In dem von den Massenmedien noch nicht entdeckten ostslowakischen Dorf Bystrany und im berüchtigten nord-tschechischen Stadtviertel Chánov leben ethnisch identische Roma. In Bystrany kommt schnell ein freundliches Gespräch zustande, in Chánov bleibt man unbemerkt. Der von Roma besiedelte Teil von Bystrany besteht aus drei Reihen meist kleiner Einfamilienhäuser oder Stein- oder Holzhütten, Chánov aus mehreren Betonsilos. Bystrany hat seinen charakteristischen Romanes-Dialekt, basierend auf der in der slowakischen Zips gesprochenen Mundart, die Kinder verstehen das Slowakische der umgebenen Bevölkerung nur begrenzt. In Chánov hört man nur tschechisch, das Romanes wird aber verstanden. Bystrany ist innerlich in zwei Großgruppen geteilt, Chánov ist gesellschaftlich kaum strukturiert, die einzelnen Kleinfamilien kommen von überall her, sogar Vlach-Roma sind darunter. Öffentliche Einrichtungen wie Schule, Arzt, Restaurant sind in Bystrany zwischen Roma und Slowaken getrennt. Die von Kindern aus Chánov besuchte Schule hat fast nur Schüler von dort. Drogen und Prostitution sind, im Gegensatz zu Chánov, in Bystrany unbekannt, traditionelles Handwerk und traditionelle Kultur unterliegen in Chánov dem Verfall. Die Roma werden in Bystrany distanziert behandelt.

Die Rollen von Mann und Frau sind in Bystrany traditionell, eine junge Frau wird nicht einfach so auf der Straße von einem Mann angesprochen. Ein bedeutender Bestandteil im Alltagsleben der Frau ist das Kochen, deshalb sei ein Rezept für gefüllte Teigtaschen "Pischott" angeführt.

Die im Vergleich zu Bystrany verschlossenen Bewohner von Chánov mit ihren andersartigen Gefühlsäußerungen hinterlassen den Eindruck von Missachtung oder gar Verachtung.

Romano džaniben – jevend 2004
Sborník romistických studií

Vydává Společnost přátel časopisu Romano džaniben
Ondříčkova 33, 130 00 Praha 3
e-mail: dzaniben@email.cz (redakce, distribuce), www.dzaniben.cz
bankovní spojení: 161582339/0300

Šéfredaktorka: Milena Hübschmannová
Výkonné redaktorky: Lada Viková a Helena Sadílková
Technický redaktor: Peter Wagner
Grafická úprava: Juraj Horváth
Sazba: Petr Teichmann
Tisk: PBtisk, Příbram

Produkci zajišťuje nakladatelství G plus G, s.r.o.,
Plavecká 14, 128 00 Praha 2
tel: 222 588 001, e-mail: gplusg@gplusg.cz, www.gplusg.cz
Náklad: 700 ks
Doporučená cena: 140 Kč
Roční předplatné: 280 Kč (včetně poštovného a balného)

ISSN 1210-8545

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.

Tento dokument byl vytvořen za finančního přispění Evropského společenství. Názory zde prezentované vyjadřují postoje Romano džaniben, a proto nemohou být v žádném případě považovány za oficiální postoj Evropského společenství.

**Toto číslo vyšlo díky finanční podpoře Ministerstva kultury ČR
Projekt byl podpořen z prostředků Nadačního fondu obětem holocaustu.**